

Znanstveni skupovi i stručni seminari

Okrugli stol »Nova dubrovačka historiografija: dr. sc. Nenad Vekarić i suradnici«

U Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu 28. svibnja 2009. održan je okrugli stol o recentnoj dubrovačkoj historiografiji, točnije, povjesničarkama i povjesničarima Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, predvođenima voditeljem Zavoda Nenadom Vekarićem. Okrugli stol održan je inicijativom Drage Roksandića i u organizaciji Centra za komparativnohistorijske i interkulturene studije pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu. Tekstovi s okruglog stola bit će objavljeni u novopokrenutoj ediciji »Dijalog s povodom« Centra za komparativnohistorijske i interkulturene studije.

Prema zamisli moderatora Drage Roksandića, suradnici Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zdenka Janeković-Römer, Nella Lonza, Vesna Miović, Stjepan Ćosić, kao i voditelj Zavoda Nenad Vekarić, trebali su za potrebe rasprave iznijeti iskustvo osobnog i profesionalnog, pojedinačnog i timskog, arhivskog i historiografski inovacijskog rada u Zavodu.

Prije navođenja tema o kojima se govorilo treba spomenuti da je Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku osnovan 1949. i da je usmjeren na proučavanje povijesti Dubrovnika i Dubrovačke Republike

na temelju iznimne građe koju sadrži ponajprije Državni arhiv u Dubrovniku. Zavod za povijesne znanosti izdaje časopis *Anali i Dubrovnik Annals* kao i čitav niz publikacija, a suorganizator je, zajedno sa Sveučilištem u Dubrovniku i Sveučilištem u Zagrebu, poslijediplomskog doktorskog studija »Povijest stanovništva«.

Zdenka Janeković-Römer govorila je o razlozima odabira Dubrovnika kao istraživačke teme, o suradnji s N. Vekarićem oko objavljivanja njezinih prvih knjiga, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od 13. do 15. stoljeća* (Dubrovnik 1994) i *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma* (Zagreb–Dubrovnik 1999), te o svom zapošljavanju u Zavodu 2004. godine. Istaknula je da je tada započelo njezino iznimno uspješno profesionalno razdoblje u kojem je do sada objavila 3 knjige i 25 znanstvenih radova. Od brojnih prednosti koje joj je donio rad u Zavodu i suradnja s Vekarićem, izdvojila je istraživačku slobodu koja joj je omogućena u Zavodu, između ostalog, i neusmjeravanjem na historijsku demografiju prema kojoj je Zavod orijentiran.

Nella Lonza osvjetlila je karakter njezine suradnje s N. Vekarićem i govorila o nekim Vekarićevim knjigama. Istaknula je da je Vekarić srušio mit o složnom dubrovačkom patricijatu u knjigama *Dubrovačka vlastela između roda i države : salamankezi i sorbonezi* (zajedno sa Stjepanom Ćosićem, Zagreb–Dubrovnik 2005) i *Nevidljive*

pukotine : dubrovački vlasteoski klanovi (Zagreb–Dubrovnik 2009). Govorila je također o Vekarićevoj knjizi *Lastovski rodovi* (zajedno s Antunom Juricom, Zagreb–Dubrovnik 2006). Što se tiče historiografskih obilježja, N. Lonza istaknula je da je suradnicima Zavoda Vekarić otkrio ruralni Dubrovnik, agrarna kretanja, demografsku tranziciju, lokalna zbivanja, zatim strukturu i istraživanje rodova modernim pristupom, što je suradnicima u Zavodu omogućavalo otvaranje novih istraživačkih područja. Zaključila je da je prilikom gostovanja na europskim konferencijama uočavala metodološku ravnopravnost i usporedivost historiografske razine s europskim kolegicama i kolegama, a smatra da je potrebno još više isticati prednosti Dubrovačkog arhiva koji ima obilno sačuvane različite izvore rijetke i za druge europske gradove.

Vesna Miović, koja se bavi odnosima Dubrovačke Republike i Osmanskog Carstva, također je govorila o svom osobnom i profesionalnom iskustvu suradnje s Vekarićem i rada u Zavodu. Istaknula je bogatstvo Dubrovačkog arhiva koji čuva oko 15.000 osmanskih spisa.

Stjepan Ćosić, ravnatelj Hrvatskog državnog arhiva i suradnik Zavoda, osvrnuo se na neke probleme povijesnog kontinuiteta i kontinuiteta unutar institucija te upozorio na važnost Dubrovnika u 19. stoljeću, što je, prema njegovom mišljenju, potrebno revalorizirati.

Svi su govornici izdvojili osobne i profesionalne kvalitete suradnje s Vekarićem te zadovoljstvo radom u

Zavodu, između ostalog i zbog prakse međusobnog konstruktivnog čitanja vlastitih tekstova.

Na kraju prvog dijela okruglog stola, Nenad Vekarić, voditelj Zavoda i osoba kojoj je okrugli stol jednim dijelom i posvećen, iznio je svoje viđenje rada u Zavodu. Istaknuo je doprinos njegova prethodnika Ive Perića, zasluge Vladimira Stipetića i timski rad koji vlada u Zavodu.

Okupljenima se obratio Ivo Perić koji se osvrnuo na opsežni organizacijski posao koji je morao kao prethodnik učiniti. Izdvojio je radne uspjehe koje su ostvarili Vekarić i suradnici Zavoda, o kojima najbolje svjedoči 21 broj časopisa *Anali*, 12 brojeva časopisa *Dubrovnik Annals* i 52 objavljene knjige za vrijeme Vekarićevog upravljanja Zavodom.

Nakon što je prvi dio činio uglavnom osobni govor o radu u Zavodu i suradnji s Vekarićem, u drugom dijelu okruglog stola raspravljalo se o raznim historiografskim temama. Govorilo se o potrebi promatranja Dubrovnika u međunarodnom kontekstu, komparativnosti, istraživanjima koja ruše mit o postojanosti dubrovačke vlastele, o čemu bi, prema govornicima, hrvatska književna historiografija trebala više voditi računa. Razgovaralo se o obraćanju pažnje na druge discipline, posebice na povijest umjetnosti i povijest književnosti, imajući tu napose u vidu korištenje književnosti kao povijesnog izvora. Druge teme kojih su se diskutanti doticali odnosile su se na dubrovačku agrarnu historiju, historijsku demografiju, ekonomsku historiju u Dubrovniku i ekohistoriju. Posebna tema rasprave

bio je poslijediplomski doktorski studij »Povijest stanovništva«. O studiju su govorile polaznice studija koje su kao njegove vrijednosti naglasile uvođenje u osnovne vještine istraživačkog rada, rada s izvorima i upućivanje na timski rad, pri čemu su posebice istaknule susretljivost profesora. Rezultat toga rada je zajednička knjiga profesora i studenata, *Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj* (priredili Nenad Vekarić i Božena Vranješ-Šoljan, Zagreb–Dubrovnik 2009). Razgovaralo se zatim o Dubrovniku u 19. stoljeću i o potencijalima dubrovačke baštine 19. stoljeća te o dubrovačkoj »političkoj kulturi«. Zbog brojnih tema i osoba koje su htjele nešto reći ili postaviti pitanje, kao i zbog dugog trajanja rasprave, koja svjedoči o poticajnosti Dubrovnika i njegove povijesti, nije ostalo dovoljno vremena i mogućnosti otvoriti različite specifično historiografske probleme, apostrofirane u najavi okruglog stola. Nisu, naime, otvorena pitanja historiografskih tema, pristupa i metoda koji obilježavaju historiografske opuse suradnika Zavoda. Bilo bi poželjno čuti kako sami sudionici vide svoj historiografski, teorijski i metodološki pristup te dosadašnji razvoj i moguće promjene, odnosno inovacije u njemu. Trebalo bi govoriti koliko u tim opusima ima interdisciplinarnosti, komparativnosti i kako suradnici Zavoda gledaju na ta pitanja. Bilo bi zanimljivo čuti koji su sve interesi povjesničarki i povjesničara iz Zavoda te koja bi nova istraživačka područja željeli otvoriti. Posebna tema koja zaslužuje odvojenu raspravu je razvoj i stanje historijske demografije u hrvatskoj historiografiji. Šira tema

na koju okrugli stol također poziva je propitivanje mjesta koje historiografija o dubrovačkoj povijesti ima ili bi trebala imati u europskim historiografskim razmjerima i kakva je njezina recepcija, bilo hrvatska bilo inozemna. Posebno je pitanje kako ocjenjivati baštinu dubrovačke historiografije te koje su mogućnosti inovacija unutar dosadašnjih istraživanja dubrovačke povijesti itd.

U svakom slučaju, okrugli stol o dubrovačkoj historiografiji predstavljenoj radovima Nenada Vekarića i njegovih suradnika u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku omogućio je njezino dodatno upoznavanje i uputio na promišljanje različitih historiografskih problema, kao i vlastitog rada, ali i djelovanja hrvatskih historiografskih sredina.

Branimir Janković

Seminar *Učenje o holokaustu i prevencija zločina protiv čovječnosti / Teaching about the Holocaust and the Prevention of Crimes against Humanity, Zagreb i Jasenovac, 26-30. travnja 2009.*

U organizaciji Vijeća Europe, Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH, Ministarstva kulture RH, Spomen područja Jasenovac, ITF-a (International Task Force – Radna skupina za međunarodnu suradnju u području obrazovanja, sjećanja i istraživanja o holokaustu) i Yad Vashema održan je seminar kojem je, uz 16 nastavnika i profesora iz Hrvatske, prisustvovalo i 19 nastavnika i profesora iz trinaest

europskih zemalja. Seminar je otvoren pozdravnim govorima organizatora. Prema programu rada, predavanja su započela izlaganjem dr. Aleksandra Lasla iz Gradskog ureda za strateški razvoj i planiranje. On se osvrnuo na doprinos židovske zajednice u izgradnji modernog Zagreba. Dr. Ivo Goldstein s Filozofskog fakulteta u Zagrebu iznio je osnovne podatke i činjenice o nastanku i razvoju Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine.

Prvu je radionicu održala Chava Baruch iz Yad Vashema na temu *Antisemitizam i tolerancija*. Osnovne podatke o poučavanju o holokaustu u hrvatskim školama i suradnji s međunarodnim organizacijama predstavila je Alida Matković iz Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa RH. Prijepodnevni rad prvog dana završio je radionicom i predavanjem Katice Dessardo iz Osnovne škole Gelsi iz Rijeke na temu *Priprema za obilježavanje Dana sjećanja na holokaust*. Popodnevni dio seminara bio je rezerviran za razgled kulturnih i povijesnih znamenitosti grada Zagreba pod vodstvom profesorice Helene Strugar.

Drugi su dan seminara nastavnici i profesori posjetili židovsku osnovnu školu Lauder – Hugo Kon na Peščenici i upoznali se s radom škole. Potom su sudionici prezentirali projekte i rad na temu holokausta u svojim zemljama. Nakon prezentacija slijedilo je predavanje Fabienne Regard iz Vijeća Europe na temu *Kako pripremiti učenike za susret s preživjelim žrtvama holokausta*.

Na kraju je Alida Matković predstavila nastavne jedinice poučavanja o

holokaustu na temelju video-svjedočenja – te su jedinice nastale u suradnji MZOS i SHOAH instituta za video-povijest i edukaciju. Nakon prezentacije održane su i dvije radionice nastavnih jedinica *Židovi i antisfašizam* autora Darka Benčića iz OŠ Jabukovac te *Stradanje žena i djece u logoru Jasenovac* autora dr. Roberta Skenderovića iz Hrvatskog instituta za povijest.

Treći su dan sudionici seminara proveli na terenskom radu u Jasenovcu gdje im je predstavljena djelatnost i postav Javne ustanove Spomen-područje Jasenovac od strane ravnateljice Nataše Jovičić. Kustosi JUSP-a Jasenovac Đorđe Mihovilović i Maja Kučan proveli su sudionike kroz novi postav muzeja i memorijalnog centra. Održana je i radionica profesorice Đurđice Eržić iz novogradiške gimnazije te prezentacija edukativnih radionica u memorijalnom centru koje su vodili dr. Robert Skenderović i Loranda Miletić iz Agencije za odgoj i obrazovanje.

Posljednji se dan seminara predstavio dr. Wolf Kaiser, ravnatelj edukacijskog centra Kuće Wannsee konferencije u Berlinu. On je održao zanimljivo predavanje o ITF-u (International Task Force – Radna skupina za međunarodnu suradnju u području obrazovanja, sjećanja i istraživanja o holokaustu) te predstavio smjernice za učenje i poučavanje o holokaustu. Slijedile su tri radionice: *Kako pripremiti učenike za posjet memorijalnom centru* Chave Baruch te radionice na temelju video-svjedočenja *Kolaboracija konformizam konfrontacija*, Miroslava Šašića iz Srednje škole Vladimira Preloga iz Zagreba,

i *Odgovornost*, Maje Ferček iz Profil Internationala.

Seminar je zaključen evaluacijom i završnim riječima organizatora i sudionika koji su potvrdili važnost učenja i poučavanja o holokaustu. Na završetku seminara nastavnici i profesori posjetili su Židovsku općinu u Zagrebu.

Igor Jovanović

Međunarodni znanstveni skup »Disidentstvo u suvremenoj povijesti«, Zagreb 19. studenoga 2009. godine

U Zlatnoj dvorani Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu održan je 19. studenog 2009. međunarodni znanstveni skup *Disidentstvo u suvremenoj povijesti*. Skup je organizirao Hrvatski institut za povijest, a organizacijski odbor činili su dr. sc. Nada Kisić Kolanović, dr. sc. Stjepan Matković, dr. sc. Zdenko Radelić i dr. sc. Katarina Spehnjak. Na skupu je sudjelovalo 22 izlagača iz više europskih zemalja (5 iz Srbije, 2 iz Bosne i Hercegovine, po jedan iz Slovenije, Bugarske i Velike Britanije).

Uvodni govor održao je Stjepan Matković, ravnatelj Hrvatskog instituta za povijest. Matković je pozdravio izlagače i slušatelje te odmah na početku izrazio žaljenje što se čitav program skupa morao održati u jednom danu. Istaknuo je da se nakon 1990. godine u našoj historiografiji više pozornosti davalo proučavanju neke druge tematike, ali da je došlo vrijeme i za produbljivanje spoznaja o temi disidenata te da je ovaj skup istraživački početak, ali i poticaj za daljnja istraživanja. Matković

se zahvalio Danijelu Ivinu od kojeg je potekla inicijativa za organiziranje skupa, ali i Katarini Spehnjak na njenom teorijskom i praktičnom angažmanu te konačnoj realizaciji skupa. Na kraju svog govora Matković je najavio da bi na proljeće 2010. godine trebao biti objavljen i zbornik radova izloženih na skupu.

Prvo izlaganje održala je Katarina Spehnjak, što je bilo i logično jer je govorila o disidentstvu kao istraživačkoj temi, ali je ujedno dala i teorijski okvir samog pojma disidentstva. Kako je definicija pojma bila podložna najširim tumačenjima (disidentima su smatrani pojedinci i skupine u rasponu od otpadnika iz komunističkog pokreta do svih nezadovoljnika jednostranačkom vlašću), K. Spehnjak je istaknula tu problematiku i ustvrdila da se sam pojam disidentstva najčešće koristi za kritičku aktivnost spram komunističke vlasti u zemljama Istočne Europe i Jugoslavije u razdoblju nakon Staljinove smrti. Odabir najpogodnije definicije, koji se istraživačima nameće na samome početku rada, otežava politiziranost povijesnog konteksta kojemu disidentstvo pripada, pitanje vrijednosnih sudova, problem "mjerljivosti" disidentskog djelovanja i osobne percepcije sudionika/disidenata. Katarina Spehnjak navodi da je za potrebe ovog skupa najpogodnija definicija da je disidentstvo svaka aktivnost koja je željela konstituirati autonomnu sferu javnosti izvan službenih institucija partijske države i koja je time osporavala zahtjev režima za potpunom kontrolom javne sfere. K. Spehnjak je konstatala da jugoslavenski disidenti

najčešće nisu postajali disidenti svojevoljno te da je broj disidenata veći na prostorima gdje su postojale ustanove civilnog društva. Govorila je govoreći o percepciji jugoslavenskih disidenata na Zapadu te ustvrdila da se disidentima iz Jugoslavije i nije davala prevelika pozornost.

Krsto Cviić izlagao je na temu »Dinamika promjene unutar komunističke vlasti u SFRJ«. Na samom početku naglasio je da ovoj temi nije pristupao kao povjesničar, nego kao politički novinar koji je izravno pratio zbivanja u SFRJ i bio u kontaktu s akterima tih zbivanja. Iznio je tezu da se vlast u Jugoslaviji, kao i vlast u drugim europskim komunističkim zemljama, ponašala u skladu s obrascem "izazov i odgovor" (*challenge and response*), koji je prvi formulirao Arnold Toynbee. Jugoslavenska vlast je, prema Cviiću, uspostavila autoritarni režim koji je »bio naoružan najjačim oružjem – lenjinizmom, a legitimaciju crpio iz NOB-a«. Izražena »elastičnost apsorpiranja« raznih društveno-političkih elemenata i sustava razlog je što je Jugoslavija opstajala tako dugo. U tom svjetlu Cviić sustav samoupravljanja vidi samo kao jedan od načina za zadržavanje vlasti. Disidenti su za tu snažnu i samopouzdanu jugoslavensku vlast dugo vremena bili jedan od lakših izazova, ali su postupno, zahvaljujući kombinaciji unutarnjih i vanjskih događaja, dobili na važnosti i odigrali značajnu ulogu u slomu političkog sustava i Jugoslavije kao države.

Na pitanje etičnosti u historiografskim istraživanjima disidenata pozornost je skrenuo Daniel Ivin. Govorio

je da, pristupajući istraživanju disidenata, svaki povjesničar nailazi na dvije osnovne zapreke. Prva je sama definicija disidentstva u zemljama pod nekadašnjom vladavinom komunističkih partija, odnosno samo određivanje tko jest, a tko nije disident. Istaknuo je činjenicu da je u Hrvatskoj do danas napisan samo jedan historiografski članak o disidentstvu (K. Spehnyak i T. Cipek, *Disidenti, opozicija i otpor. Hrvatska i Jugoslavija, Časopis za suvremenu povijest* 39/2007, br. 2, str. 255-297). Druga je zapreka, prema Ivinovim tvrdnjama, ta da su razmatranja o nekadašnjim disidentima još uvijek pod političkim utjecajem, pogotovo u Hrvatskoj. Historijski revizionizam »i s desna i s lijeva« uzrokuju da se nekadašnji disidenti dijele na podobne i nepodobne. Ivin smatra da je upravo ta zapreka istovremeno i čimbenik one prve te da tako zajednički uspostavljaju i treću zapreku, koja je zapravo njihov zajednički nazivnik i koju naziva »historiografskim moralom«. Ivin smatra da bez tog morala nema svestranog i poštenog istraživanja i pisanja o disidentima.

Zdenko Radelić je održao izlaganje na temu »Đilasovci u Hrvatskoj i hrvatska historiografija«. Analizirao je historiografske radove koji se bave liberalizacijom u KPJ u Hrvatskoj u prvoj polovici 1950-ih godina 20. stoljeća. Liberalizacija SKJ u historiografiji se uglavnom povezuje s imenom Milovana Đilasa koji je u saveznom dnevniku *Borba* s prijedlozima o demokratizaciji zemlje i borbi protiv birokratiziranog državnog sustava i monopolne uloge SKJ otišao dalje od onoga što je zamislilo Josip Broz Tito. U Hrvatskoj su

slična zalaganja za liberalizaciju najviše došla do izražaja u listu *Naprijed*. »Đilasovština« se, osim članovima uredništva lista *Naprijed*, pripisivala i ravnatelju političke škole SKH Gušti Šprljanu, Ljubi Drndiću, kandidatu s građanske liste u izbornom kotaru Poreč-Buzet, te Mili Joki, kandidatu građanske liste u Dvoru. Svi su oni nakon smjenjivanja Đilasa i usporavanja procesa liberalizacije SKJ i države, politički i društveno marginalizirani, da bi se neki od njih tek u kasnijim razdobljima vratili na manje utjecajne društvene pozicije. Radelić se više osvrnuo na historiografske radove koji se tiču pojma »đilasovštine« i samog Milovana Đilasa, dok je prikaz hrvatskih »đilasovaca« najavio u radu koji će biti objavljen u zborniku radova. Naveo je da je nakon analize historiografskih radova znanstvenog tipa, enciklopedijskih jedinica, zbirki dokumenata i sjećanja sudionika došao do zaključka da u Hrvatskoj do danas nije bilo opsežnijih istraživanja na ovu temu.

Nada Kisić Kolanović izlagala je na temu »Ivo Politeo i recepcija paradigme slobode pojedinca 1920.-1941.«. Iako prezentirana tema vremenski izlazi iz okvira kojeg su se držali ostali izlagači (disidentstvo u socijalističkoj Jugoslaviji), N. Kisić Kolanović smatra da u svakom reprezentativnijem uvidu u problematiku hrvatskog disidentstva odvjetnik Ivo Politeo (1887-1956) ima posebno mjesto. Naglašava da je Politeov doprinos razvoju liberalnih obzora u Hrvatskoj u prvoj polovici 20. stoljeća možda čak i važniji od njegova pravničkog djelovanja. Iza Politeova javnog rada uvijek je stajao određen pristup

državi i slobodi pojedinca, odnosno kritički stav prema svim vrstama totalitarizma i tu je on, prema riječima Nade Kisić Kolanović, iskoraknuo iz postojećeg sustava. Autorica se dotakla i časopisa *Nova Evropa* s kojim su, pored Politea, surađivali i istaknuti hrvatski intelektualci poput Meštrovića, Rešetara i drugih te je povukla paralelu između zagrebačke i londonske *Nove Evrope*. Također, ustvrdila je da je Politeo pripadao europeiziranoj eliti s europske periferije koja je ukazivala na slab razvoj demokratske kulture i nedostatak građanskih sloboda u obje jugoslavenske države – monarhističkoj i komunističkoj Jugoslaviji.

Srđan Cvetković je u referatu »(Ne) Tolerirani disidenti: specifičnost jugoslavenskog socijalizma 1953.-1985.« izlagao o političkoj represiji u SFRJ, analizirajući odnose države prema disidentima u kontekstu promjenjivih unutarnjih i vanjsko-političkih faktora. Cvetković uočava heterogenost disidentskog fronta u SFRJ, određene simetrije (ideološko-političke, nacionalne, vjerske i republičke), kao i niz drugih specifičnosti jugoslavenskog režima nakon 1953. godine. Također je naglasio sličnosti i razlike u tretiranju disidenata u odnosu na zemlje »real-socijalizma«, ali i različit odnos prema političkim »delikventima« i u okviru pojedinih republika SFRJ. Izlaganje je završio zanimljivim slikovnim prilogom koji je nazvao »disidentski kvadrant SFRJ«.

»Kritičke misli slovenskih intelektualaca o komunističkom režimu i njihove sudbine« naslov je izlaganja Aleša Gabriča. Autor smatra da – zbog veće

otvorenosti Jugoslavije Zapadu – intelektualci u Jugoslaviji nisu bili proganjani kao intelektualci u drugim komunističkim zemljama pa da u skladu s time niti problem disidentstva i disidenata u Jugoslaviji nije sasvim identičan problemu koji su imali najpoznatiji sovjetski i ostali komunistički disidenti. Uspriko tome, Gabrič naglašava da je i u Sloveniji bilo intelektualaca koji su zbog svojih misli o komunističkoj vlasti osjetili mjere represivnog aparata. Predstavio je sudbine nekoliko osoba iz Slovenije (Jože Pučnik, Tomaš Šalamun, Franc Miklavčič) te zaključio da su te sudbine ipak usporedive sa sudbinama disidenata u užem smislu toga pojma.

Husnija Kamberović izlagao je o stanju komunističkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina te o konstruiranju disidentske slike unutar tog pokreta. Komunističko rukovodstvo u Bosni i Hercegovini je radi učvršćenja vladajuće pozicije otvorilo sukob sa starijim partijskim kadrovima koji su optuživani za liberalizam i nacionalizam, proglašeni »političkim protivnicima« i isključeni iz komunističkog pokreta. Referirajući se uglavnom na slučaj Avde Hume, Kamberović ističe da uklonjeni članovi nisu prihvaćali optužbe, da se nisu smatrali nikakvim disidentima od komunističkog pokreta, ali da ih je vlast takvima predstavljala i komunističkom članstvu i široj javnosti.

Vera Katz izložila je rad pod naslovom »Uspostava komunističke vlasti kao okvir za pojavu disidentstva, opozicije i otpora na primjeru Bosne i Hercegovine«, u kojem analizira

razdoblje uvođenja nametnutih zakona kojima se stvaralo nezadovoljstvo među određenim slojevima društva. Naglasila je da u Bosni i Hercegovini nakon 1945. nije bilo građanskih političara koji su se isticali u opoziciji iz jednostavnog razloga jer nije ni postojao stranački život, a nezadovoljstvo i otpori godinama su kontrolirani državno-partijskim mehanizmima i represivnim aparatom. Spomenula je neke slučajeve javnog iskazivanja nezadovoljstva (slučaj zastupnika Husage Čišića koji je u saveznom parlamentu istupio protiv oblika rješenja nacionalnog pitanja u Ustavu iz 1946, odlazak Adil-bega Zulfikarpašića u emigraciju, Cazinska buna) te naglasila da se ti slučajevi, odnosno njihovi akteri, ne mogu nazvati disidentima u onom smislu kakav je bio Milovan Đilas.

Marijana Stamova predstavila je dosadašnja historiografska istraživanja disidentstva u Bugarskoj. Iz tog jezgrovitog historiografskog pregleda saznajemo da, za razliku od nekih drugih istočnoeuropskih zemalja, u Bugarskoj nije bilo jačeg disidentskog pokreta sve do kasnih osamdesetih, odnosno do pojave sovjetske »perestrojke«, kao i to da je utjecaj tradicionalnih građanskih stranaka i političke emigracije na svakodnevni život u zemlji prije 1990. godine bio veoma ograničen. Ipak, politička promjena je došla, a M. Stamova navodi tri osnovna unutrašnjopolitička čimbenika koji su doveli do promjene političkog sustava u Bugarskoj: političke ambicije unutar vladajuće elite, etnički sukob u istočnom dijelu zemlje i socijalno nezadovoljstvo koje se najviše izrazilo u intelektualnim krugovima.

Radmila Radić izložila je rad pod naslovom »Crkve kao suradnici ili protivnici komunističkog sistema u Jugoslaviji – sličnosti i razlike« u kojem analizira djelovanje Srpske pravoslavne crkve i Katoličke crkve u okvirima jugoslavenske države (1945- 1991). Analizom njihove aktivnosti, pogotovo suradnje ili suprotstavljanja državnoj politici i stupnja otpora koji su pokazivale, autorica dolazi do zaključka da je ovim crkvama zajednička jedino dužina trajanja otpora. U fokusu autoričinog interesa su i mjere koje su državni organi primjenjivale kao odgovor na otpor dviju crkava. Na početku izlaganja osvrnula se i na široku upotrebu pojma »disident«.

Zoran Janjetović održao je izlaganje »Lojalni disident – Branko Ćopić«, u kojem je predstavio lik bosansko-hercegovačkog i srpskog pisca koji se već za vrijeme Drugog svjetskog rata profilirao kao pisac komunističkih nazora. Saznajemo da je Ćopić u nekoliko navrata dolazio u sukob s političkim »establishmentom« – prvi put početkom pedesetih godina kada je objavio seriju satiričnih priča, drugi put krajem pedesetih zbog recepcije njegova romana *Gluvi barut* na Zapadu, a djelomično i zbog drame *Odumiranje medveda*. Ćopićevi stavovi o razvoju književnosti u Jugoslaviji izneseni u SSSR-u u politički »nezgodnom« trenutku, donijeli su mu isključenje iz SKJ, ali je ubrzo ponovno primljen. Janjetović zaključuje da Ćopić nikada nije htio biti opozicija, već »lojalni partijac« koji je svojim perom htio ispravljati društvene »nepravilnosti«.

Andreja Gržina predstavila je djelovanje časopisa *Naprijed* od njegova osnutka 1943. do 1954. godine. Redakcija časopisa pripadala je skupini prvih disidenata u Hrvatskoj koji su kažnjeni u sklopu afere oko M. Đilasa, o čemu je u jednom od prethodnih izlaganja već govorio dr. Radelić. Kako je list pokrenut kao službeno glasilo KPH, s vremenom je suradnicima bilo omogućeno kritičko propitivanje društvenih pojava: progona »ibeovaca«, nasilnog iseljavanja Talijana iz Istre, niza nepravilnosti tijekom izbora 1953. itd. Svojim su se napisima počeli odmicati od politike SKH te je došlo do njihova kažnjavanja u sklopu afere Đilas. Redakcija je osuđena za malograđanštinu i anarho-liberalizam, a njeni članovi ostali su bez posla i bili su socijalno degradirani gotovo čitavo desetljeće. Časopis je ugašen početkom 1954. godine.

Tim se časopisom bavio i Marko Fuček koji je izlagao o zapadnoj kulturnoj produkciji u napisima *Naprijeda* od 1950. do 1952. godine. Fuček je krenuo od postavke da je časopis, kao organ KPH, u praksi bio provoditelj kulturne politike KPH početkom 1950-ih, te da stoga analiza napisa u tom tjedniku može poslužiti za rekonstrukciju stava vodstva KPH prema zapadnoj kulturi. Kroz niz osvrti i recenzija na zapadnu književnost, kazališne komade i naročito brojne filmove u *Naprijedu* pokušalo se steći uvid u glavne kriterije ocjenjivanja uvezenih djela. Recenzirana zapadna djela često su ocijenjena kao pozitivna ili prihvatljiva, ali je na nekoliko primjera vidljivo koje su elemente zapadne kulture autori smatrali neprihvatljivima.

Ipak, ocjene djela kao neprihvatljivog ili štetnog u *Naprijedu* nisu rezultirale administrativnim mjerama za njihovo povlačenje, što također svjedoči o liberalizaciji kulturne politike u praksi.

Stipe Kljaić je na primjeru društvenih događaja u Vodicama na Veliki petak 1949. godine analizirao polarizaciju vodičkog stanovništva između Komunističke partije i Katoličke crkve. Kljaić je istaknuo da su manifestacije poput crkvene procesije i plesa kolo služile kao sredstva za reprezentaciju moći i socijalnu mobilizaciju oko ovih dviju suprotstavljenih društvenih institucija. Predstavljajući sraz manifestacija, koji se odvijao u ambijentu uskih vodičkih ulica, predstavio je društvene suprotnosti, ideološki sukob i napetu atmosferu u tom malom dalmatinskom mjestu.

Josip Mihaljević je prikazao sukobe Vicka Krstulovića, dugogodišnjeg vođe dalmatinskih komunista, s drugim visokopozicioniranim članovima Komunističke partije koji su doveli do njegove postupne marginalizacije i sklanjanja sa značajnijih funkcija u vlasti.

Mira Radojević je izlagala na temu »Jugoslavenska emigracija i disidentski pokret«, a u fokusu njena interesa bila je emigracija jugoslavensko-demokratske orijentacije, točnije, odnos koji je prema opozicijskom i disidentskom pokretu u Jugoslaviji imao savez »Oslobođenje«. Autoričin zaključak je da su »Oslobođenje« i njegov časopis *Naša reč* bili najznačajnije emigrantske organizacije te da su intelektualci iz tog kruga pratili i pomagali disidentske akcije u granicama svojih mogućnosti, pogotovo u Srbiji i Hrvatskoj.

Liberalno-demokratskom emigracijom bavio se i Anđelko Vlašić koji je predstavio aktivnost časopisa *Nova Hrvatska* u razdoblju od 1958. do 1962. godine. Časopis je tiskan u Londonu, a dugogodišnji urednik bio mu je Jakša Kušan. Uredništvo časopisa zalagalo se za nacionalnu nezavisnost Hrvatske, ali je – za razliku od radikalnih desnih nacionalista – pristupalo s liberalno-demokratskih pozicija, zagovarajući njima pripadajuće vrijednosti i procedure. Časopis je, između ostalog, objavljivao i kritičke napise o praksi sustava u Jugoslaviji te razmatrao mogućnosti demokratskih promjena i potencijal Hrvatske u njima.

Branimir Šutalo govorio je o nekim aspektima položaja političkih zatvorenika u KPD Stara Gradiška nakon sloma Hrvatskog proljeća. Poseban naglasak stavio je na teške uvjete svakodnevnog života u toj ustanovi govoreći o uvjetima rada u zatvorskim radionicama, fizičkim i psihičkim torturama te izjednačavanju položaja političkih zatvorenika s položajem običnih kriminalaca što je, prema njegovu mišljenju, karakteristika totalitarnih režima.

Marko Zubak je izlagao o neuspjehu revizionističke marksističke kritičke misli časopisa *Praxis*. Časopis je naveo kao, uz Đilasa, najreprezentativniji primjer disidentsva u socijalističkoj Jugoslaviji. Zubak u osnovnim karakteristikama časopisa (a to su prema njegovu mišljenju, izraziti titoizam, netransparentan odnos spram širih društvenih slojeva, antinacionalistički smjer kritike, utopijski marksistički jezik) vidi model »mača s dvije oštrice«. Te karakteristike

časopisu osiguravaju poziciju relativno nezavisnog subjekta kroz čitavo jedno desetljeće, ali su istodobno i razlozi zbog kojih *Praxisova* kritika, koliko god izvorna i humanistička bila, nije uspjela izazvati sveopću društvenu transformaciju za koju se zalagala. *Praxis* nije doveo do obnove izvornog komunizma iako se temeljio upravo na toj ideji.

Časopisom *Praxis* bavio se i Dino Mujadžević. On je predstavio disidentsku sliku iz perspektive vladajućih. Na osnovu transkripata razgovora Vladimira Bakarića i njegovih suradnika u razdoblju 1964-1968, koji se čuvaju u Bakarićevoj ostavštini u Hrvatskom državnom arhivu, Mujadžević prati stavove vođe SKH o disidentskoj marksističkoj skupini časopisa *Praxis*. Zaključak je da je Bakarić djelovanje *Praxisa* smatrao izuzetno negativnim te je sredinom 1960-ih godina protiv njih organizirao medijsku kampanju, a nakon studentskih demonstracija 1968. i osobno se angažirao na partijskom kažnjavanju pojedinih simpatizera *Praxisa* na Filozofskom fakultetu i Fakultetu političkih nauka u Zagrebu.

Igor Graovac izlagao je o studentskoj pobuni 1968. promatrajući je ne kao oblik disidentstva nego kao oblik otpadništva izraženog u zahtjevu za daljnjom radikalizacijom komunističkih rješenja. Graovac je naglasio da se studentska pobuna 1968. danas raznoliko interpretira, a često i s mistifikacijama o tome da se radilo o buntu demokratsko-liberalnog karaktera, dok se najmanje navodi radikalizacija komunističkih rješenja u prijedlozima sudionika pobune – zagrebačka događanja 1968. godine

u stvari vode ljudi koji sebe smatraju »posljednjim skojevcima«. Saga o buntu »šezdesetosmaša« proizvodila se, prema Graovčevom sudu, samo u svrhu osobnih probitaka nekih sudionika pa je tako gotovo beznačajna 68' mistificirana i »utopljena u političku mitologiju«. Graovac zaključuje da pobuna 1968. nema karakter disidentstva nego karakter otpadništva.

Posljednje izlaganje trebao je održati Albert Bing, ali zbog bolesti nije sudjelovao na skupu. Na kraju skupa dr. Spehnjak je ostavila mogućnost za raspravu, pitanja i komentare prisutnih, ali je izuzetno sadržajan program skupa ipak prilično iscrpio sudionike pa do rasprave nije niti došlo. Jedino se javio Krsto Cviić koji je izrazio zadovoljstvo što je sudjelovao na skupu na kojem je čuo dosta novoga, posebno istaknuvši nekoliko zadnjih referata koji su se doticali teme Vladimira Bakarića.

Josip Mihaljević

Izložba Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 27. travnja – 11. listopada 2009.

Vrednovanje i poticanje na upoznavanje vlastite kulturne baštine bio je jedan od glavnih elemenata prilikom postavljanja velike izložbe o Slavoniji, Baranji i Srijemu u Klovićevim dvorima, otvorene u travnju ove godine. Sama je galerija tako nastavila uspješan niz kulturoloških inicijativa na temu bogatstva hrvatskih regija, započet prošlogodišnjom izložbom *Dalmatinska zagora – nepoznata*

zemlja, koju je vidjelo preko 60.000 posjetitelja. Izložba o Slavoniji svakako je željela nastaviti tim uspješnim putem.

Koncepcijski gledano, izložba je postavljena na četiri etaže i prati kronološki tijek zbivanja od najstarijih dana do danas – od arheologije u podrumu, povijesti u prizemlju i većini prvog kata, te etnologije i povijesti umjetnosti u ostatku prostora. Upravo uvodni dio izložbe, onaj arheološki u podrumu, u najvećoj mjeri govori i opravdava podnaslov izložbe – vrela europske civilizacije. Svakako treba izdvojiti nalaze mamuta iz okolice Vinkovaca, pa zatim nalaze iz Vučedolske kulture: upravo se na tom prostoru prije 2600. godina dogodila jedna od najvećih revolucija u proizvodnji metala – otkriće bronce i izum dvodijelnih kalupa koji su omogućili prvu serijsku izradu predmeta. Još su intrigantniji prvi europski ideogrami i prikazi kalendara na brojnim vučedolskim posudama – to svjedoči da se radilo o kulturi visokog civilizacijskog stupnja.

Ono što svakako treba pohvaliti je kronološki pregled postava (Rimljani, Avari, Arpadovići, Anžuvinci) kako arheološki dio polako prelazi u povijesni, kao i korištenje suvremene tehnologije da bi se ostavio što snažniji dojam na posjetitelja (npr. izuzetno zanimljiv film o ulozi Slavonije u vrijeme seobe naroda, rekonstrukcija glasanja mamuta na ulazu u podrum, ili zvuci sukoba avarskih i slavenskih plemena).

Značajni trenuci, poput velikih bitaka za protjerivanje Osmanlija iz Slavonije, prikazani su kombinacijom rekonstruiranog oružja korištenog u

bitkama, te golemim posterima s prikazom bitaka. Na taj način uvjerljivo se prikazuju prijelomni povijesni događaji važni za daljnju vojnu i civilnu sudbinu Slavonije.

Ako je u prizemlju još i prevladao minimalizam u broju eksponata po sobama, na prvom bi se katu mogao steći suprotan dojam, pri čemu posebno mislim na čak pet soba posvećenih baroku, tj. crkveno-državnom ustroju Slavonije nakon odlaska Osmanlija. Dojam svakako popravlja etnološki dio izložbe s odlično izvedenom rekonstrukcijom plemićkog salona s kraja 18. stoljeća te prikaz onovremene baranjske sobe. Kada se još pridodaju efektno izvedeno kretanje narodnih nošnji i brojna audio-vizualna pomagala na kojima posjetitelji mogu čuti i vidjeti svu raskoš tradicijske slavonske baštine u pjesmi i plesu, onda svakako možemo govoriti o najdomljivijem dijelu postava uz onaj arheološki.

Ipak, tako izložen postav – od svega pomalo – razbija dotadašnju nit tako da se pred kraj izložbe stječe dojam o svojevrsnom kronološkom kaosu; kao da izložba završava sa sobom posvećenom industriji u Slavoniji s početka 20. stoljeća.

Posljednji dio izložbe posvećen povijesti umjetnosti kronološki prati slikarsku baštinu u Slavoniji, od portretnog slikarstva s kraja 19. stoljeća, preko pejzažnog slikarstva osječke risarske škole, do današnjih dana. Djela su izuzetno dobro prezentirana pa tako jasno možemo vidjeti tzv. hvatanje priključka sa suvremenim europskim slikarskim trendovima kroz djela Miroslava

Kraljevića, Bele Čikoša Sesije, Julija Knifera i ostalih.

Najupitniji je sam kraj izložbe u kojem se umjesto osvrta na Slavoniju u samostalnoj Hrvatskoj i na vrijeme Domovinskog rata, promovira Ministarstvo kulture i njegova briga za

zaštitu spomenika. Svakako korisno, ali ostavlja dojam nezavršenosti, posebno nakon strogog poštivanja kronološkog reda kroz cijelu izložbu.

Mario Peranić